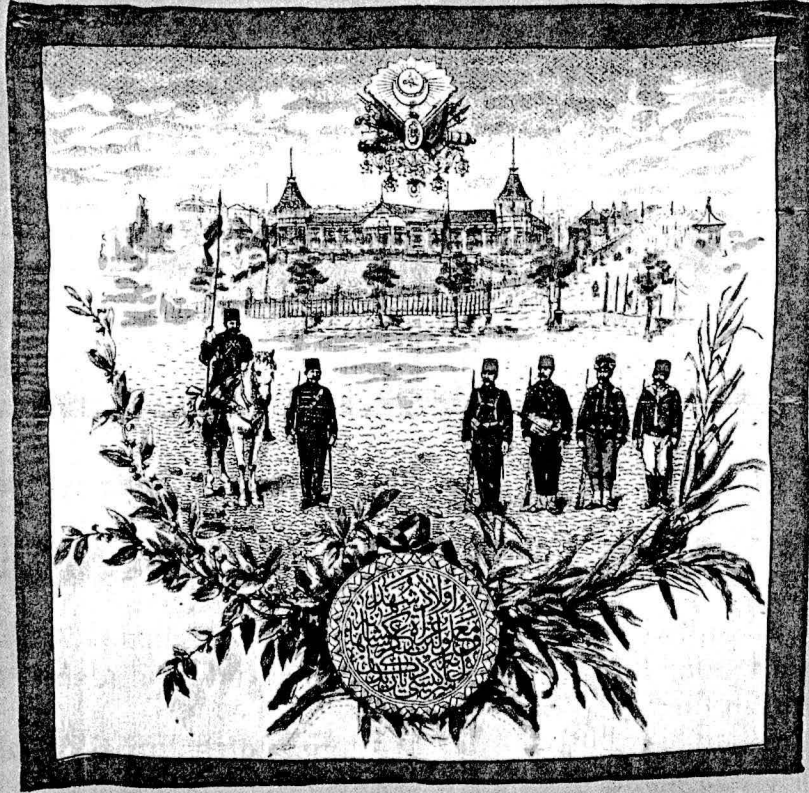

tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGI

EYLÜL 1994 **129**
İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 60.000 TL

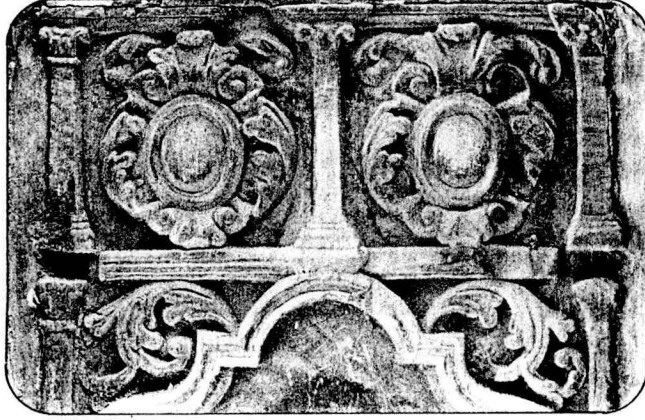
Alevi İnancı ile İlgili Bir Eser

Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi

TANJU CANTAY

I

Beyazıt'ta, Süleymaniye Camii ve bağlı yapılarına Bozdoğan kemerinden gelen suyu aktaran kemerli geçidin gölgelediği, Kaptan Paşa Mektebi sokağı köşesine inşa edilen Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi, İstanbul çeşmelerinin incelendiği İbrahim Hilmi Tanışık'ın yayınında yer almayan bir eserdir.¹ Prof.Dr. Ali Rıza Atasoy (1875-1950) ve Mehmet Celâlettin Atasoy'un Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'nın hayatı ve eserleri ile ilgili araş-

Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nde üst bölüm ve oval süsleme çifti

yaptıran kişiyi, Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'nın hanımı Ümmü Gülsüm Hatun olarak tanıtmakta, çeşmenin eski sadrazamın "ruhu için" yaptırıldığını açıklamaktadır.³ 7 Kasım 1765 (Hicrî 23 Cemâziyelevvel 1179) günü ölen Ümmü Gülsüm Hatun'un mezarı, Seyyid Hasan Paşa Konağı'nın doğusunda bulunan Kaptan İbrahim Paşa Camii önündedir, mezar taşı üst bölümü kırık olarak günümüze ulaşmıştır.⁴

Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki kayıtlarda, Halkalı sularına bağlanan bir çeşme olarak anılmaktadır.⁵

II

Vakfiye kaydında, bir "çeşme-i lâ-

tırmalarında, çeşme genel özellikleri ile tanıtılmıştır.² I. Mahmud (1730-1754)'un sadrazamı Seyyid Hasan Paşa (1680 yılı dolayları - 1748)'nin günümüze gelmeyen konağının bahçe duvarı köşesine inşa edilen çeşme, Bozdoğan Kemerli sokağının, güney ucundaki mektep, sebîl, çeşme ve dükkânlı iki katlı medrese ve yol aşırı yıkılan fırınlı hanla birlikte, aynı sokağa sıralanan yapıların kuzey ucunu belirlemiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan, Ümmü Gülsüm Hatun Vakfiyesi ile ilgili bir kayıt, çeşmeyi

Doç. Dr. Tanju Cantay İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesidir.

1 İstanbul sokaklarının değişen adları, eski kent dokusu içinde cadde, bulvar olarak anılan, yeni yapılar için ortadan kaldırılan sokaklar, belirsizlikler, yanlışlıklar durumlar yaratmaktadır. Kaptan Paşa Mektebi sokağının yok olması, Bozdoğan Kemerli sokağının, Bozdoğan Kemerli caddesi olarak anılması, burada beliren olumsuz durumlarıdır. İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I. cilt, İstanbul, 1943.

2 Ali Rıza Atasoy - Mehmet Celâlettin Atasoy, *Sadrazam Seyyid Hasan Paşa*, İstanbul, 1990, s. 219-220.

3 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter K. Râbi 626/1 s. 228.

Ali Rıza Atasoy - Mehmet Celâlettin Atasoy, aynı eser, s. 220-221.

4 Ali Rıza Atasoy - Mehmet Celâlettin Atasoy, aynı eser, s. 379.

5 Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları*, İstanbul, 1991, s. 162.

tif" olarak anılan,⁶ Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin Türk Baroku süslemeli, 0.90 x 2.05 m boyutlu aynataşının hafif sivri kemerli alınlığı, karşılıklı okunan aynalı yazı olarak yazılan Enbiyâ sûresinin 30. âyetinin orta bölümü ile sade bir kuruluşla belirir. Gerçekte insan yüzünü betimleyen bir resim yazının, burada bir yapı üzerinde yer alması önemlidir. Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin bu özelliği, bugüne kadar sırrını korumuştur. Hicrî 1158 yılı, çeşmenin 1745 yılında inşa edildiğini açıklamakta, anılan vakfiye kaydındaki "ruhu içün" ifadesi ile bir karşıtlık yaratmaktadır.⁷ İnsan yüzünü betimleyen resim yazı, genel çizgileri ile Ali yazılarının çizgilerini tekrarlar. Gözler, kaşlar, burun, yanaklar ve uçları yanlara uzanan bıyıklar, Hz. Ali'nin soyut bir portresi olarak burada Alevî inancı ile ilgili bir durumun varlığını açıklar. Yazının kuruluşu, ayın, lâm ve ye ile oluşan Hz. Ali'nin soyut portreleri ile beraberlik gösterir.

Beyaz Marmara mermeri aynataşı, yanlarda yükselen sütunlara oturan Türk Baroku kemeri, köşe dolguları ve üstte akanthus yaprağı çerçeveli oval süsleme çifti ile, dönemin süsleme zevkini, belirli bir yüzey alanında açıklıkla duyurmaktadır. Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi'nin, aynı yıllarda inşa edilen çeşmeler içinde yakın bir benzerinin olmaması, eserin orijinal niteliğini ortaya koyar.

III

I. Mahmud (1730-1754) dönemi, Türk Barok sanatının özelliklerini kazandığı, belirli yönelişler ve tercihlerle eser verdiği yılları ifade eder. XVIII. yüzyılın sonu, III. Selim (1789-1807) döneminin ilk yılları,

6 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter K. Râbi 626/1 . 228. Ali Rıza Atasoy - Mehmet Celâlettin Atasoy, aynı eser, s. 220-221.

7 Not 6'da belirtilen yerler.

Ümmü Gülsüm Hatun Çeşmesi

kaynağını bu yıllardan alan, yükselen bir sanat dönemi olarak, bu değerleri XIX. yüzyıla ulaştırmıştır. XVIII. yüzyıl boyunca, çeşme, sebil ve mezartaşları üzerinde yer alan Türk Baroku süslemeler, dışa kapalı saray, konak ve yalıların iç süslemeleri yanında, topluma yeni değerleri, tercihleri tanıtan süslemeler olmuşlardır.

III. Ahmed (1703-1730) döne-

minde, 1728 yılında Topkapı Sarayı girişine gösterişli bir kasır görünüşü ile inşa edilen III. Ahmed Çeşmesi, bu bağlamda, bir tanıtım yapısı olarak burada yerini almıştır. Onyediyıl önce, yenilikçi hükümdarın sarayının girişine yaptırdığı çeşme ile, eski sadrazamın konağının önüne, sokağa inşa edilen çeşme arasında, bu yönden açık bir beraberlik vardır.